

לדברי מי צריך להאמין? שיחה על פרשת בלק

פרשת בלק היא אחת הפרשיות התמוהות והמעניינות ביותר בתורה.

ממבט כללי, מלבד הקטע הקצר שבסוף הפרשה (ישיבת בני ישראל בשיטים ועניין בעל פעור), היא מספרת על ארועים המתרחשים מאחורי גבם של בני ישראל, ושלבני ישראל אין כל קשר להתרחשותם או ידיעה עליהם. אם כן מה הטעם לספר על הארועים האלה?

מבחינה זאת נראה שכל תכלית הסיפור היא להראות שני דברים:

1. ה' שונא מעשה קסמים ולכן אסר אותם על עמו.
2. כיוון שישראל לא עוסקים בקסמים (ראה פרק כג, פסוק כג), ה' לא עוזב אותם ולא מפקיר אותם לקללות. את זה הוא אומר לבלעם בפירוש: "לֹא תִלְךָ עִמָּהֶם לֹא תֵאָר אֶת-הָעַם כִּי בְרוּךְ הוּא" (במדבר, כב, יב). כל חטאיהם של ישראל והכעסתם את ה' הם בחזקת "עניין פנימי", ולגויים לא תהיה תקווה לקלל את ישראל.

במבט יותר קרוב הפרשה מורכבת משני חלקים: החלק הראשון בהשתתפות בלעם, שליחי בלק, מלאך ה' והאתון מתרחש בפתור או לא רחוק ממנו (שם, ב-לה). החלק השני בהשתתפות בלעם, בלק ועבדיו מתרחש בארץ מואב (שם, לו-מא, כג, כד). וכמובן ה' משגיח מעל לכל המאורעות ואפילו נוטל תפקיד במתרחש.

דון יצחק אברבנאל הפרשן הגדול של התורה במאה ה-15 עושה חריש עמוק בפרשה ושואל לא פחתו מ-25 שאלות מהן 11 בעניין בלעם ואתונו. אין לנו זמן להיכנס לכל השאלות, אבל חלק מהן הן:

1. אם ה' מסכים שבלעם ילך עם שליחי בלק (כב, כ), למה כתוב אחרי זה "ויחר אף ה' כי הולך הוא....(שם, כב)"
2. לשם מה ניצב מלאך ה' בדרכו של בלעם? הרי בסופו של דבר הוא אמר לבלעם את מה שאמר לו ה' בלילה שלפני כן, כלומר תלך לבלק אבל תאמר רק מה שאני שם בפיק (שם, לה). אם כן האם יציאת המלאך לבלעם היתה לבטלה?
3. אם היה לו למלאך לומר משהו לבלעם, למה לא התגלה לו מלכתחילה? למה הוא עצר את האתון שלוש פעמים עד שהתגלה לבלעם?
4. אם נאמר "ותרא האתון את מלאך ה'", איך זה שאתון רואה מלאך שהוא רוחני בעוד בלעם הנביא לא רואה אותו?
5. מה התכלית של נס דיבור האתון? הרי נסים מתרחשים בתורה כדי לחולל תמורות חשובות ורק "על דרך ההכרח" כלשונו של אברבנאל. לכן היינו מצפים לשמוע מהאתון דברים גדולים ומשמעותיים, ואילו בפועל דיבור האתון לא כוון לשום דבר גדול אלא תלונה על מכות שקיבלה, ואחריו אנחנו נמצאים באותו מקום כמו שלפניו.

אברבנאל אכן יודע לשאול שאלות. אבל גם תשובות יש לו. אלא שבניגוד לשאלות, התשובות לא סדורות אחת אחת כנגד השאלות. הן נמצאות בתוך רצף דרשני אחד ארוך מאוד (למעלה מ-20 עמודים), שכתוב בכתב רש"י - על כל פנים העותק שאני מצאתי באינטרנט. והיות והקובץ הוא סריקה של כתב ישן, קשה לקרוא אותו. לדוגמא קשה להבחין בין ב' ל-כ' או בין נ' ל-ג' וכו'. ומכיוון שהמחשב שלי לא מתחרה עם המחשבים של נאס"א, המהירות שלו מוגבלת. אתם יכולים ללחוץ על page up או page down כמה שאתם רוצים. השורות מרצדות על המסך בעצלתיים, ומאוד קשה לחפש תשובה ספציפית מסוימת. בקיצור, אני נשברתי ואני לא יודע את התשובות של אברבנאל.

לעמות זאת, על השאלות הרבות העולות מן הפרשה ניתנו תשובות שונות ע"י הוגי דעות שונים. אביא כמה מהן בקצרה:

1. לדעת הרמב"ם, כל מה שמסופר לנו בסיפור יציאת בלעם לדרך דהיינו עמידת מלאך ה' בדרך, התנהגות האתון, הכאתה ע"י בלעם, דיבור האתון, הדיון איתה ועם המלאך הוא חלום שחלם בלעם בלילה. הנחת הרמב"ם היא שכל נבואה, חוץ מנבואת משה רבנו, וכל ראיית מלאך וכדומה המסופרים לנו במקרא, הם חוויה של חלום, ולא אירוע שהתרחש במציאות. מובן מאליו שדברי הרמב"ם אינם תגובה לקושיות ר"י אברבנאל, שהרי הרמב"ם הקדים אותו בכ- 300 שנה. דברי הרמב"ם עומדים בזכות עצמם.

ואילו הפרופ' יצחק לוי מאוניברסיטת בר-אילן מביע אותה דעה וכך הוא כותב: "כל הארוע המתואר אינו אלא חלום: חלום שחלם בלעם בלילה כאשר באו אליו השליחים השניים של בלק (כב, טו-יז). גם לשליחים הקודמים אמר בלעם: "לינו פה הלילה" (ח), כלומר, חכו ונראה מה ידבר ה' אלי (בחלום) הלילה. גם בפעם הזאת, השניה, קרה כדבר הזה. יש להבין כי פסוק כ' הוא הכותרת הכללית לתוצאות השיחה של ה' עם בלעם: "ויבא אלהים אל בלעם לילה ויאמר לו: אם לקרוא לך באו האנשים – קום לך אתם, ואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה". רק אחרי כותרת כללית זאת בא תוכן החלום כפי שהצטייר בתודעתו של בלעם....."

2. רבי יוסף אבן כספי (ספרד, המאה ה-13 וה-14) שהושפע מהרמב"ם, סבור גם הוא שכל סיפור האתון והמלאך היה בחלומו של בלעם אלא שאת החלום הזה חלם ברכבו על האתון בדרך:

"ויתיצב מלאך ה': היה זה בתנומה, כי התנמנם בלעם ברוכבו, כמנהג רבים מבני אדם, כל שכן שהשכים בבוקר. והיכה לבו אותו על מהלכך... עד כי נשקע ישן או מתנמנם בזה הענין והגיע לו כל הדמיון הנזכר".

3. לעומת שני אלה, הרב שמואל דוד לוצאטו שחי בספרד במאה ה-19 סבור שהאתון לא ממש דיברה, אלא השמיעה קול משונה שלא בדרך הרגילה, ומזה הבין בלעם את התלונה שלה:

"האתון דיברה או לא? לא ייבצר מהאל לעשות שתדבר, אבל לא היה אפשר שלא יחרד בלעם ושני נעריו חרדה גדולה עד מוות, ולא היה אפשר שיהיה בו כוח להשיב לה דבר, על כן ייתכן שלא דיברה כדיבור של בני אדם, כי "ותדבר" אין כתוב כאן אבל השמיעה בפיה קול יללה שהיה מובן ממנו: כי התעללת בי וכו', והיא חזרה וצעקה כאילו תאמר: הלא אני אתונך וכו', אז נכמרו רחמיו עליה ואמר: לא, כלומר אין דרך הבהמה הזאת להתעלל בי, הנה אמת, כי ה' פתח את פי האתון, כי נערה באופן משונה מעט ממנהגה, אך לא היה הנס כל כך עד שייבהל בלעם".

יש התייחסויות רבות אחרות לצדדים אחרים של הפרשה וכולן מעניינות (אנחנו רק דיברנו על ענין האתון). אבל די לנו בזה, ושאר הדברים אולי בהזדמנות אחרת. אלא שאחרי הדברים הרציניים האלה אני רוצה לסיים בנימה היתולית כלשהי שתביא חיוך קל על פנינו:

מאז נכתבו המלים "ויפתח ה' את פי האתון..." הן שימשו מקור השראה ליוצרים רבים, וסביבן נוצרו יצירות רבות. לי הן הזכירו אנקדוטה מתוך סיפורי עם של איראן. בסיפורים אלה קיימת דמות פולקלוריסטית בשם "מולה נסר-אד-דין". זוהי דמות עממית של איש פשוט שסיפורי המעשיות שלו לרוב משעשעים ולעתים יש בהם מוסר השכל.

למולה נסר-אד-דין היה חמור ששימש לו לרכיבה ולהעברת משאות. ערב אחד שהוא היה בבית והחמור היה באורווה, בא אליו השכן שלו שהיה גם ידידו זה שנים רבות, וביקש את החמור בהשאלה ליום אחד. משום מה, מולה לא רצה להשאיל לו את החמור ואמר בתירוץ שהחמור לא אצלו כי השאיל אותו למישהו אחר. "טוב" אמר השכן, "אם החמור לא נמצא אצלך, אין מה לעשות. אני צריך למצוא לי פתרון אחר. תודה בכל אופן". אמר, ופנה לצאת מהבית. שני צעדים לפני היציאה, מעשה שטן, החמור התחיל לנעור מהאורווה.

איך שהשכן שמע את זה, חזר למולה ואמר לו "מולה, מה זה? מה אני שומע? אני רוצה לומר לך שלא ציפיתי ממך דבר כזה. אחרי כל כך הרבה שנים של ידידות ושל יחסי שכנות טובים, לא רק שאתה לא רוצה להשאיל לי את החמור, אתה גם משקר לי בפנים?"

מולה לא איבד את העשתונות וענה לו "רק רגע, אל תרוץ כל כך מהר! מה אתה בא אלי בטענות? אם מישהו מאיתנו צריך לבוא בטענות לשני, זה אני". "אתה?" אמר השכן בפליאה, "למה?" ומולה ענה "מפני שאחרי אותן הרבה שנים של ידידות ושכנות טובה, לדברך אתה לא מאמין, במקום זה אתה מאמין לדברי החמור!"

גם בלעם בן בעור וגם מיודענו מהבדיחה הופתעו מפתחון פה של חמורים, ונראה ששניהם ניזוקו מכך. מה שמביא אותי לידי מוסר השכל: תן דעתך, כי לעולם לא תוכל לדעת איזה חמור יפתח את הפה, מתי, ולמה!

הכין: ניסן אבדי